

ВПЛИВ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ НА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

У статті аналізується роль та значення прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року щодо подальшого конституційного будівництва незалежної Української держави. Робиться висновок про необхідність подальшого вивчення основних положень цього важливого політико-правового документа для розбудови справжньої правової держави в Україні.

Двадцять років тому 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України. Цей документ відіграв надзвичайно важливу роль у становленні в державі конституційного ладу на демократичних засадах, заклав цінності, які стали фундаментальними для Конституції 1996 року, а також для всього конституційного законодавства.

Історіографія даної проблеми визначається наявністю робіт, які можна поділити на дві основні групи. До першої групи належать наукові розробки, в яких у контексті конкретно-історичного підходу досліджується процес перетворень у сфері організації державної влади в Україні протягом 80 – 90 років ХХ століття. Серед них слід визначити дослідження С. Назаренка [1], К. Богомаза [2], Ф. Рудича [3]. Певні аспекти зазначеної проблеми підіймаються в праці В. Вишнякова [4], ці автори звертаються до питань стосовно проблеми формування окремих компонентів організації державної влади в Україні.

Другу групу складають роботи, автори яких вивчають процеси, які пов'язані безпосередньо з прийняттям Декларації про державний суверенітет України, роблять висновки про історичне значення цього важливого документа. Серед них О. Прієшкіна [5], В. Белєвцева [6].

Мета даної статті полягає у з'ясуванні впливу основних положень Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року на подальші державотворчі процеси в державі, що знайшли своє юридичне закріплення в чинній Конституції від 28 червня 1996 року.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні висновку про те, що роль та значення Декларації ще не повною мірою оцінена для будівництва в Україні правової держави, установа конституціоналізму на демократичних засадах, розвитку та вдосконалення місцевого самоврядування. Крім того, авторами констатується факт існування двох підходів щодо майбутнього України після прийняття цього важливого документа, виходячи з позицій правлячої КПУ та опозиційного Народного руху України за перебудову.

На межі 80 – 90-х років ХХ століття відбулося перетворення України з частини унітарного СРСР на самостійну державу. Дбаючи про демократичні принципи легітимізації державної влади, наша держава ще до проголошення своєї незалежності прагнула вирішити це питання на підставі прийняття відповідних нормативно-правових актів. Відомо, що український народ неодноразово намагався реалізувати своє право на самовизначення у формі створення незалежної держави. Остання спроба була пов'язана з процесами розпаду СРСР, руйнація якого розпочалася ще тоді, коли союзні республіки перестали вносити платежі до державного бюджету Союзу, коли вони оголосили про верховенство республіканських законів над союзними [7, с. 13], коли почали відверто

нехтувати союзним законодавством. Особливо стрімким і незворотним стає цей процес після прийняття союзними республіками декларацій та законів про державний суверенітет та декларацій про незалежність [8].

Можна констатувати, що однією з головних причин появи такого документа в УРСР були наявність союзного керівництва, яке втрачало здатність контролювати і регулювати процеси, що відбуваються в країні, відверте нехтування ним інтересів республіки, відсутність оперативного та адекватного реагування на стрімкі зміни соціально-політичної ситуації, його неповоротність, незграбність і часом відверта безпорадність. Саме в цей час серед політичної еліти республіки сформувалося два підходи, правлячої КПУ та опозиції, яка була представлена у Верховній Раді УРСР представниками політичного об'єднання Народний рух України за перебудову, до майбутньої незалежної України. Не дивлячись на різноманітність форм побудови Української незалежної держави, депутати від цих течій змогли все ж таки домовитися про прийняття 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет. Цей документ був прийнятий більшістю голосів: «за» – 248, «проти» – 80. Серед його найважливіших положень було: «Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів республіки на своїй території» [9]. Тобто в Україні було визнано пріоритет українського законодавства над загальносоюзним. Хоча на той час як фактично, так і юридично Україна ще залишалася союзною республікою у складі СРСР. На думку О. Субтельного, на прийняття Декларації рішучий вплив справила діяльність опозиційної Народної Ради у складі Верховної Ради УРСР [10]. Треба відзначити, що діяльність депутатів цієї групи дійсно спрямовувалась на прийняття цього документа, відчутно вплинувши на цей процес, але якби депутати-комуністи в українському парламенті більшістю голосів не підтримали того, він не був би схвалений. Крім того, не можна забувати, що ще раніше Верховна Рада Росії затвердила схожий документ. Це, безперечно, стимулювало українських депутатів до більш активних дій.

Комуністи вважали, що Декларація – це останній крок до стабілізації політичної ситуації. Адже цей документ передбачав поширення повноважень республіканським органам влади. Юридично Українська РСР ставала частиною дійсно федеративної держави, чого й домагалися лідери Української РСР під час перебудови.

Водночас керівники опозиції розглядали цей документ як перший крок на шляху досягнення незалежності Україною. Лідери найбільш впливових партій вирішили, що тепер для досягнення незалежності необхідна консолідація зусиль. Незважаючи на всю різноманітність між опозиційними партіями, вони поєднали свої зусилля для боротьби за незалежність України. Прикладом такої боротьби у 1990 році стали прибалтійські республіки, які з труднощами, але все ж таки її досягли.

Отже, можна вважати, що у другій половині 80-х років комуністи домагалися збереження СРСР, але в оновленій формі, а опозиційні партії – утворення незалежної Української держави. При цьому як перші, так і другі вважали необхідним об'єднати свої зусилля під час прийняття Декларації про державний суверенітет.

Зазначимо, що Україна одною з перших союзних республік комуністичного СРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет та приступила до підготовки нової Конституції України. Світова конституційна практика свідчить, що деклараціями, на думку О.В. Прієшкіної, встановлюються найбільш важливі положення, які визначають вигляд майбутньої держави та суспільства, характер відносин між громадянином та державою [5]. Виходячи з цього, можна погодитися, що подібні документи завжди приймалися на переломних етапах розвитку суспільства і, як правило, увага акцентувалась на правах людини, і в цьому є їх сильна сторона. У даному випадку Україна не стала винятком, про що вже відзначалося раніше.

В структурному відношенні Декларація про державний суверенітет України складається із преамбули і десяти розділів: самовизначення українського народу; народо-владдя; державна влада; громадянство України; територіальне верховенство; економічна

самостійність; економічна безпека; культурний розвиток; зовнішня і внутрішня безпека; міжнародні відносини. Разом із тим слід відзначити, що декларація стала правовою базою для Конституції України 1996 р. та всього правового законодавства [5]. За цим документом єдиним джерелом державної влади в республіці було визнано народ України, який включає громадян республіки всіх національностей. З метою створення демократичного суспільства, дбаючи про перспективу розбудови правової держави, намагаючись утвердити суверенітет і самоврядування народу України, Верховна Рада УРСР проголосила в декларації комплекс базових принципів державотворчого процесу, зафіксувала права української національної держави та перспективні вектори її розвитку. Декларація визначала три різновиди суверенітету: державний, народний і національний. Розглянемо ці поняття.

Державний суверенітет у зазначеному документі визначено як «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах» [2]. У свою чергу, верховенство держави та її незалежність як взаємопов'язані сторони державного суверенітету втілено в Конституції України: про верховенство йдеться у ст. 2 (суверенітет України поширюється на всю її територію), а як незалежну державу визнано у ст. 1 [11]. Таким чином, Декларація відіграла надзвичайно важливу роль у становленні в Україні конституційного ладу на демократичних засадах, заклала цінності, які стали фундаментальними для Конституції 1996 року, а також для всього конституційного законодавства.

Суверенітет держави, тобто державний суверенітет, на думку В. Белевцевої, є похідним від народного суверенітету [6]. Згідно зі ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби.

Отже, народний і державний суверенітети настільки пов'язані, що неможлива повна реалізація народом суверенітету без наявності держави і, навпаки, процвітання розвинутої демократичної держави, яка не визнає так чи інакше суверенітету свого народу. Як зазначає І. Умнова, поєднання народного та державного суверенітетів – це властивість і здатність держави самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику за умови дотримання прав людини та громадянина, захисту прав національних меншин і дотримання норм міжнародного права [12].

Поняття державного суверенітету тісно пов'язане з поняттям національного суверенітету. Національний суверенітет означає право націй на самовизначення та передбачає такі основоположні принципи, як єдність і неподільність території, недоторканість територіальних одиниць і невтручання у внутрішні справи. Слід зазначити, що суверенітет характеризує державу як особливий суб'єкт політичних відносин, як основну складову політичної системи суспільства, є саме тим критерієм, який дозволяє відрізнити державу від інших формально-правових союзів [6]. Сутність суверенітету, яка передбачалася Декларацією від 16 липня 1990 року, знайшла своє відображення у ст. 2 Конституції України, де передбачено верховенство й єдність державної влади та поширення суверенітету на всю територію Української держави.

Верховенство державної влади полягає в тому, що вона визначає весь механізм правових відносин у державі, встановлює загальний правопорядок, правоздатність, права й обов'язки державних органів, суспільних об'єднань, посадових осіб і громадян [13]. Декларація передбачила, що Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів республіки на своїй території, про що говорилося раніше. У свою чергу ст. 8 Конституції України також, виходячи з цього положення, передбачила, що в Україні визнається та діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юри-

дичну силу. Закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Принцип верховенства державної влади робить її єдиною політичною владою, виключаючи тим самим можливість існування разом із суверенною державною владою будь-якої іншої політичної влади.

Особливу увагу треба звернути на принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, який знайшов своє місце в третьому розділі Декларації та був закріплений в ст. 6 Конституції України. Сенс поділу влади полягає у відносній самостійності та незалежності різних структур державного механізму – законодавчих, виконавчих, судових та інших органів. В системі поділу влади, як свідчить світова практика, одна гілка влади обмежується та контролюється іншою, взаємно врівноважуючи одна одну. Згідно з положеннями Конституції 1996 року в нашій державі влада на вищому рівні представлена, з одного боку, президентською владою, повноваження якої закріплені ст. 106 Основного Закону, з іншого – законодавчою, виконавчою та судовою. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України – парламент, який складається з 450 народних депутатів (ст. 75 КУ). Виконавча влада представлена на вищому рівні Кабінетом Міністрів України, на місцевому – місцевими державними адміністраціями. Що ж стосується судової, то її очолює Верховний Суд України, а представлена вона судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. Відповідно до ст. 125 Конституції України вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди (Господарський, Адміністративний). Також відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Як вже зазначалося, в Україні державна влада передбачає принцип стримувань та противаг. А саме Верховна Рада України може припинити свої повноваження у випадках, коли Президент України призначає позачергові вибори до парламенту у строки, встановлені Конституцією України (ст. 106, § 8). Крім того, Президент України має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України. На відміну від деяких країн західної демократії, де вето парламент може подолати, якщо за це проголосує конституційна більшість, тобто 2/3 народних депутатів від конституційного складу, цей факт також свідчить про можливість впливу Верховної Ради України на діяльність Президента України. Також Верховна Рада України може усунути Президента України з посади у визначених законом випадках в порядку особливої процедури (імпичменту), що встановлено ст. 111 Конституції України.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що Декларація про державний суверенітет була й залишається виваженим і обґрунтованим документом, укладеним з урахуванням політичних реалій і конкретної ситуації того періоду, розробники якого пішли шляхом створення передумов незалежності України. За своїм змістом цей документ відіграв роль малої Конституції, її основні принципи та положення були враховані під час прийняття Основного Закону держави 28 червня 1996 року. Проте час запровадження її положень повною мірою ще не настав, і вона так і залишилась за своєю юридичною природою передконституційним документом, роль та значення якого ще не повною мірою оцінені для будівництва незалежної правової держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назаренко С. До питання про конституційну реформу державної влади України / С. Назаренко // Право України. – 1996. – № 10. – С. 5-10.
2. Богомаз К.Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні (друга половина 80-х – початок 90-х років ХХ століття) : [монографія] / Богомаз К.Ю. – К. : УПК при КДУ, 1992.

3. Рудич Ф. Формування політичних структур в сучасній Україні: політологічний аналіз / Ф. Рудич // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 20-37.
4. Вишняков В. Развитие конституционного законодательства в странах СНГ / В. Вишняков // Конституционные формы в государствах содружества. – М. : Секретариат МПА СНГ, 1993.
5. Прієшкіна О.В. Значення Декларації про державний суверенітет для функціонування Конституційного ладу України / О.В. Прієшкіна // Проблеми становлення правової демократичної держави. – 2008. – № 1. – С. 3-5.
6. Белєвцева В. Державний суверенітет, його ознаки та властивості / В. Белєвцева // Теорія держави і права. – 2009. – № 10. – С. 7-10.
7. Астахов Д.И. Межнациональные отношения: некоторые социально-политические и экономические аспекты / Д.И. Астахов, В.М. Калугин. – Л. : Лениздат, 1989.
8. Кременев П.П. Образование и прекращение СССР как субъекта международного права / П.П. Кременев // Вестник Московского университета. Сер. II: Право. – 2000. – № 4. – С. 36-37.
9. Декларація про державний суверенітет України. – К. : Політгиздат, 1990. – 11 с.
10. Субтельний О. Україна. Історія / Субтельний О. – К. : Либідь, 1994. – 715 с.
11. Конституція України: прийнята на П'ятій позачерговій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Політгиздат, 1996.
12. Умнова И.А. Конституционные основы современного российского федерализма / Умнова И.А. – М., 1998. – 280 с.
13. Конституційне право України / за ред. В.Ф. Погopilна. – К., 2002. – 536 с.

Е.С. Терзі, М.В. Ковалева

Влияние Декларации о государственном суверенитете на развитие конституционного строя Украины

В статье анализируется роль и значение принятия Декларации о государственном суверенитете 16 июля 1990 года для дальнейшего конституционного строительства независимого Украинского государства. Делается вывод о необходимости дальнейшего изучения основных положений этого важнейшего политико-правового документа для построения подлинного правового государства в Украине.

O.S. Terzi, M.V. Kovalyova

The Influence of the Declaration of State Sovereignty on the Development of Constitutional System of Ukraine

The article analyses the role and importance of the Declaration of State Sovereignty, adopted on July 16, 1990, for further constitutional creation of independent Ukrainian state. The authors come to the conclusion about the necessity of further investigation this very important political and legal document for the construction of a real legal state in Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2010.